

Josef Vachek

I.

V svém klasickém přehledu českých nářečí, vyšlém v třetím díle Československé vlastivědy (Praha 1934), určil akad. B. Havránek m. j. také územní rozšíření jihočeského a západočeského ustrnulého posesiva se zakončením na *-ovo* (viz zvl. str. 148 n.). Toto posesivní adjektivum — stejně jako obdobné posesivum na *-ino*, utvořené od feminin — nemění se ani podle rodů (viz Havránkovy příklady *tátovo klobouk*, *tátovo čepice*, *tátovo pole*), ani podle čísel (u Havránka na to najdeme příklady *tátovo klobouk* — *tátovo holubi*, pod. u Fr. Trávníčka, O českém jazyce, Praha 1924, str. 19, též *tetino pole* — *tetino děti*) a také podle pádů (doklady viz na př. u O. Hujera rovněž v Československé vlastivědě III, str. 66: *mušela jsem jít v tátovo botách*, *cítil tu hůl šenkýřovo*). Dotazem u příslušníků této nářeční oblasti lze zjistit — v odborné literatuře jsme to výslovně konstatováno nenašli —, že uvedené typy ustrnulých posesiv lze najít nejen v postavení přivlastkovém (toho druhu jsou všechny hořejší doklady), ale také ve funkci doplňku, resp. jmenného přísudku (j. *ten klobouk je tatínkovo*).¹

Neměnnost těchto ustrnulých adjektivních tvarů má ovšem ten následek, že je u nich zpravidla zřejmě zanedbána mluvnická shoda, která jinak v češtině adjektivum závazně připoutává k substantivu, jehož je takové adjektivum přivlastkem nebo o němž něco predikuje. Tímto nedostatkem shody se ovšem nářeční adjektiva na *-ovo/ino* ostře odlišují od ostatních českých adjektiv a je nasnadě otázka, jak máme takové ustrnulé nářeční tvary gramaticky hodnotit a co vůbec vedlo k jejich tvarovému ustrnutí, jež je v češtině jinak — alespoň v tomto rozsahu — naprosto neobvyklé.

Uvážíme-li, že typickým rysem českých adjektiv je jejich flektiv-

¹ Zcela obdobnými rysy se ovšem vyznačuje také ustrnulý adj. tvar na *-ovic* (*ojc*, *ouc* a pod.), který má dokonce větší územní rozšíření než tvar na *-ovo* (srov. Havránek v cit. sp. str. 149). Nebereme jej však za východisko svých úvah jednak proto, že má význam specialisovanější než tvar na *-ovo/ino* (přivlastňuje rodině, ne jednotlivci), a pak hlavně proto, že nevzniká přímo z flektovaného tvaru adjektiva, ale přes derivaci adjektivního základu.

nost,² lze nesklonnost ustrnulých posesiv na *-ovo/ino* bezpečně pokládat za signál toho, že tyto tvary již pozbývají své adjektivní povahy a mají sklon fungovat spíše jako pouhé odvozeniny od základu příslušného osobního substantiva — patrně asi jako druhotvary jeho genitivu singuláru. Obě varianty genitivu by v tomto pojetí byly navzájem funkčně rozlišeny tím, že jedné z nich (zakončené na *-ovo/ino*) by se zpravidla³ užívalo tehdy, není-li substantivum, kterému se přivlastňuje, kvalifikováno žádným dalším určením; v opačném případě by fungovala varianta druhá (tradiční genitiv; srovn. *tatínkův klobouk* — *klobouk našeho tatínka*, *klobouk tatínka ze Lhoty*). Formálně by byly obě varianty navzájem rozlišeny nejen různým zakončením, ale také pořádkem slov; varianta příznaková *tatínkovo* by se od obvyklejší, bezpříznakové varianty *tatínka* odlišila také postavením ve větě, které je pro genitivní tvar jistě méně obvyklé.

Něž si položíme otázku, jaké důvody vedly v jihočeské a západočeské nářeční oblasti k ustrnutí posesivního adjektiva v něco, co už hodně připomíná genitivní variantu, povšimneme si zajímavé paralely, kterou k tomuto českému nářečnímu vývoji nalézáme v dnešní spisovné angličtině. Je to známý possessive case (školské mluvnice jej obvykle označují jako saský genitiv) typu *John's (hat)*, *Mary's (field)*, *mother's (children)* atp. Paralela není ovšem dokonalá. Oba tvary, angl. posesivní pád a čes. nářeční ustrnulé posesivum na *-ovo/ino*, se shodují v neměnnosti svého zakončení (*'s* — *-ovo/ino*), ať má určované jméno kterýkoli rod nebo číslo; dále v postavení posesivního tvaru ve větě, který normálně nestojí nikdy za určeným jménem, ale buď před ním nebo vůbec samostatně (srovn. *that hat is John's* — *ten klobouk je Janovo*); konečně pak v tom, že vedle srovnávaných posesivních tvarů mají obě jazyková společenství ještě druhou možnost, jak vyjádřit vztahy, jež bývají tradičně označovány jako genitivní (viz čes. dial. *Jana, tatínka, matky* — angl. *of John, of the father, of the mother*). Jsou však i některé rozdíly mezi oběma srovnávanými posesivními tvary. Nebudeme tu mluvit o problému t. zv. plurálového saského genitivu v angličtině, který v češtině — ani spisovně — nemá přímé obdoby (nářeční plur. formy na *-ovic/ojc/ouc* mají, jak už víme, význam speciálnější); uvidíme ostatně později, že sama existence plurálového posesivního pádu je v angličtině

² Ojedinelé výjimky, j. archaické *páně*, lze s dnešního hlediska stěží pokládat za skutečná adjektiva — spíše tu běží o stylistický druhotvar gen. sg. *pána*. Ukazuje na to m. j. postavení tvaru *páně* ve větě (stojí až za určeným substantivem, ne před ním, jak je obvyklé u adjektiv). Spojení, j. *dům páně Novákův* atp., přežívající ze stč. usu, jeví se dnešnímu českému mluvčímu nejspíše jako výsledek kontaminace spojení *dům Novákův* a *dům pana Nováka*, v němž došlo nadto ještě k stylistické zaměně gen. *pána* jeho archaickým druhotvarem *páně*.

³ Někdy, byť vzácněji, bývá ovšem funkční rozlišení obou tvarů motivováno i jinak, především jenným významovým rozdílem, o kterém se zmiňuje na př. *Gebauerova-Ertlova* Krátká mluvnice česká, vyd. z r. 1919, str. 36: *srst psa* (přivlastňování celému druhu) — *srst psova* (přivlastňování určitému jedinci). Zdá se však, že se tento jenný rozdíl v dnešní češtině často stírá.

velmi sporná. Omezíme se tu na ty rozdíly mezi oběma srovnávanými tvary, které jsou důležité pro jejich srovnávací gramatickou charakteristiku. Jde tu hlavně o dvě věci.

Především je to ten rozdíl, že v českém nářečním tvaru přistupuje zakončení *-ovo/ino*, jak už víme, k základu jen takového jména, které není blíže určeno nějakým dalším výrazem, kdežto anglická přípona *'s* může přistupovat i k jménu blíže určenému přívlastkem, ať už praeponovaným (j. *my father's house*) nebo postponovaným (jak je tomu u známých „group genitives“ typu *the King of England's property*,⁴ kde *'s* přistupuje dokonce až k přívlastku. Tento rozdíl patrně souvisí s větší samostatností přípony *'s* vůči slovnímu základu, k němuž přistupuje, než můžeme zjistit u přípony české vůči slovnímu základu českému; o tom bude řeč ještě později.

Druhý rozdíl záleží v tom, že anglické posesivní tvary na *'s* mohou mít proti čes. dial. tvarům na *-ovo/ino* tu a tam také některé jiné funkce než posesivní. Nemáme tu na mysli význam prosté přináležitosti, který bývá někdy od ryze posesivního vztahu oddělován, ale jež lze zcela dobře chápat jako posesivnost v širším smyslu slova (tak je tomu na př. ve shora již uvedeném spojení *mother's children* a tak lze chápat i případy, které se v mluvnicích řadí pod záhlaví genitivus subjectivus, j. *the man's love*). Je jistě příznačné, že ve všech takových případech má čeština posesivní adjektivum a nářečí, o která nám běží, ustrnulý posesivní tvar (*tetino děti, tatnkovo radost*). Nám tu nyní půjde o významovou extensi genitivu jiným směrem, totiž o angl. zidiomatizované užívání posesivního pádu při určení prostorové a časové míry nebo časového zařazení (j. *a mile's walk, an hour's talk, to-day's papers*). Historicky vzato, běží tu o pozůstatky z doby, kdy syntetický genitiv býval v angličtině mnohem obecnější než dnes. Necítí-li se tyto pozůstatky dnes jako archaismy (a skutečně tomu tak není), lze to patrně vysvětlit jedině tím, že v této nevelké skupině výrazů se posesivní pád udržuje jen v důsledku své idiomatisace, k níž vydatně přispěla jednak jeho výrazná stručnost, jednak přesné obsahové vymezení vazeb jej uchovávajících, ostatně nepříliš častých. I když je nutno připustit, že dosud nevidíme zcela jasně všechny vývojové činitele, kteří přispěli k uchování posesivního pádu v této skupině výrazů, lze jistě bezpečně říci alespoň tolik, že s hlediska dnešního jazyka je „syntetický genitiv“ v těchto výrazech už záležitostí pouze frazeologickou, nikoli gramatickou.

Z předešlých dvou odstavců vyplývá, že ani v jednom z obou rozebíraných typů nejde o rozdíly, které by zásadně znemožňovaly vzájemné srovnávání obou posesivních tvarů, anglického a nářečního českého. Srovnávání ovšem neznemožňuje ani ta okolnost, že jak v češtině, tak v angličtině

⁴ Srov. na př. O. Jespersen, *Essentials of English Grammar*, 6th impr., London 1946, str. 140.

najdeme jistý počet případů, v kterých posesivní výraz nelze utvořit.⁵ Jde tu o případy celkem výjimečné, motivované v češtině důvody více nebo méně kmenoslovnými, v angličtině zpravidla důvody eufonicko-stylistickými.

Mezi oběma posesivními tvary lze zjistit ještě jednu shodu, sice negativní, ale přece důležitou: ani tvar anglický ani nářeční tvar český nelze pokládat za plnoprávný pád (resp. plnoprávnou pádovou variantu), a to proto, že i ten i onen lze utvářet v zásadě pouze oď jisté skupiny jmen, třeba početné (od jmen životných, a i tu, jak bylo právě řečeno, s některými výjimkami), nikoli od kteréhokoli jména daného jazyka. Jestliže jsme tedy hovořili o sklonu čes. nářečního tvaru na *-ovořino* fungovat jako varianta běžného tvaru genitivního (na př. *tatřnkovo/tatřnka*), je třeba výslovně zdůraznit neplnoprávnost této varianty, jejíž výskyt by byl nutně podmíněn i významem daného substantiva. K tomu je třeba ještě dodat, že ani u životných jmen by tato varianta nemohla zastávat všechny genitivní funkce, nýbrž právě jen ty, které lze označit jako posesivní (v širším slova smyslu ovšem), tedy ne na př. funkci slovesného předmětu, kde by zůstávala oprávněnou jen varianta základní, t. j. tradiční genitivní tvar (na př. *bořim se tatřnka*).

U anglického posesivního tvaru na *'s* je situace trochu složitější, poněvadž není jednoty názorů na otázku, kolik má dnešní angličtina vskutku pádů. Podle některých má angličtina vedle posesivního pádu jen t. zv. *common case*, který podle svého postavení ve větě zastává funkce českého nominativu, akusativu nebo dativu (to je obecně známý názor H. Sweeta a O. Jespersena). Jiní, vycházejíce z funkce spíše než z formy, nalézají v angličtině tradiční čtyři pády (nominativ, genitiv, dativ a akusativ), které ovšem podle nich mohou být vyjádřeny různými formálními prostředky — nejen příponami, ale i spojeními s předložkami a ovšem i pořádkem slov (tak usuzuje na př. M. Deutschbein). Opět jiní, kombinující zřetel významové s formálními, dospívají k uznání pěti až šesti pádů; na př. I. Poldauf⁶ rozeznává pády subjekto-objektový, nástrojový, odlukový, prospěchový a adnominální, jejichž analytické signály jsou postupně: *θ*, *with*, *from/of*, *to/for*, *of*. Pravda se nám zdá být někde mezi názorem Deutschbeinovým a Poldaufovým; ale ať už je správný kterýkoli z citovaných názorů, nesporné je, že pokládat t. zv. *possessive case* za skutečný pád není slučitelné se žádným z nich, již proto, že — stejně jako čes. nářeční tvar na *-ovořino* — ani anglický posesivní tvar na *'s* nelze utvořit ode všech substantiv, nýbrž jen od jisté jejich skupiny, třeba početné. (Že tvaru na *'s* nelze užít jako slovesného předmětu, není třeba ani zvláště

⁵ České příklady toho typu uvádí na př. VI. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, str. 183, anglické O. Jespersen, *Essentials*, str. 142 n.

⁶ I. Poldauf, *Mluvnice současné angličtiny I*, Praha 1951, str. 132.

připomínat.) Je si tedy nutno uvědomit, že i když přiřadíme possessive case do jedné pádové kategorie se spojením s předložkou *of* (ať už to učiníme pod vinětou genitivu nebo pádu adnominálního), vždy se bude uvnitř takto sjednoceného pádu tvar na *'s* jevit jako jeho příznaková forma na pozadí obecnějšího, bezpříznakového spojení s *of*.⁷ — Je tedy vskutku nade vši pochybnost zřejmé, že český nářeční posesivní tvar na *-ovo/ino* a anglický posesivní tvar na *'s* se shodují i ve své pádové neplnoprávnosti a že se i s tohoto hlediska prokazují jako jevy paralelní.

A přece mezi nimi existuje jistý rozdíl, kterému nelze upřít závažnosti. Na stopu tohoto rozdílu nás mohou uvést jemná pozorování B. A. Iljiše,⁸ který správně postřehl, že zakončení anglického posesivního tvaru *'s* se v dnešním jazyce přehodnocuje; mění se podle něho z pádové koncovky v pomocnou částici, vyjadřující majetnictví („служебную часть выражающую владение“), pojaté ovšem v širším slova smyslu, takže zahrnuje i vztah sounáležitosti. V dalším odstavci jde Iljiš dokonce tak daleko, že toto koncové *'s* uvádí jako ukázkou (arci v angličtině ojedinelou) toho, jak mohou v analytických jazycích vznikat pomocná slova osamostatňováním sufixů. K tomuto stanovisku, podle kterého je genitivní *'s* prostě jakýmsi ekvivalentem předložky *of* (tak zní vlastní Iljišova formulace), a tedy vlastně slovem samostatným, byť pomocným,⁹ dospívá Iljiš rozbořením známých „group genitives“ (j. *Smith and Brown's office*), dále spojení typu *somebody else's book* a konečně extrémních hovorových případů j. *the man I saw yesterday's son*. Avšak takovéto případy nelze přeceňovati — rozhodně nesvědčí o slovní samostatnosti koncového *'s*. Svědčí jen o dvou věcech: předně o tom, že protiklad slova a sousloví je v angličtině, tíhnoucí k typu isolačnímu, mnohem méně výrazný než v češtině, zachovávající celkem věrně typ flektivní.¹⁰ Za druhé pak jsou svědectvím o tom, že přípona odvozovací — v jakou se právě přehodnocuje anglické posesivní *'s* — souvisí v angličtině se svým slovním základem volněji než přípona ohýbací (naproti tomu v češtině se zdá souvislost obou druhů přípon se základem slova stejně těsná).¹¹ Jak nesprávné by bylo usuzovat z takových případů na

⁷ Srovnej k tomu, co píše O. Jespersen (Essentials, str. 143): „The *of*-combination has so far prevailed that there are very few cases where a genitive (t. j. possessive case, J. V.) cannot be replaced by it...“ — Mezi oběma způsoby vyjádření zůstává ovšem jemný významový rozdíl, který se zdarem vystihl E. F. Pannopom, Постелог 's и предлог of как оформители атрибутивных отношений в английском языке (Иностранные языки в школе, 1950, č. 1, str. 33—43): forma na *'s* podle něho vyjadřuje nerozbornou jednotu mezi výrazem řízeným a řídicím, kdežto forma s *of* takové jednoty nevyjadřuje.

⁸ B. A. Ильиш, Современный английский язык, Moskva 1948, str. 100.

⁹ K stejnému závěru dospívá i H. E. Palmer, Grammar of Spoken English, Cambridge 1924, str. 36; srov. i Rappoportův termin постелог (postposice).

¹⁰ K této problematice viz Vl. Skalička, Zur ungarischen Grammatik, Praha 1935; týž, Typ češtiny, Praha 1951.

¹¹ Tento rozdíl mezi anglickými příponami odvozovacími a flektivními zdůrazňoval ve svých přednáškách a cvičeních V. Mathesius.

slovní samostatnost přípony 's, je vidět z toho, že zastánce takové samostatnosti by musil konec konců obdobně uznat za samostatný slovní výraz také příponu odvozovací -ish, která se v četných hovorových dokladech může vyskytovat ve stejně volném poměru k slovnímu základu jako posesivní 's (viz příklady *their John Bullish complacency*, pod. *novel-reading-old-maidish*, citované — kromě řady jiných — O. Jespersenem.¹²) Nevhodnost takového závěru o slovní samostatnosti odvozovací přípony -ish je jistě zřejmá — jeho přijetím bychom prohlašovali slova, j. *childish*, *bookish* a pod. za spojení slov dvou, významového *child*, resp. *book*, a pomocného *ish! Stejně nevhodné by přirozeně bylo i usuzování na slovní samostatnost posesivního 's.¹³

Positivním přínosem Ijišova rozboru zůstává ovšem bystré rozpoznání, že posesivní 's přestalo být v angličtině koncovkou ohýbací. Z toho, co bylo řečeno v předešlém odstavci, je zřejmé, že tato bývalá ohýbací koncovka rozhodně nepřechází v samostatný výraz slovní, byť i pomocný; z toho vyplývá jediný možný závěr, že se toto 's stále zřetelněji přehodnocuje v příponu odvozovací s významem posesivnosti (v nejširším slova smyslu). Z toho ovšem pak důsledně plyne, že ani s hlediska tvarového nelze possessive case nadále považovat za skutečný pád, tvořící integrální složku pádového paradigmatu, nýbrž za výraz derivovaný, odvozený od substantivního základu posesivní odvozovací příponou 's.¹⁴ Bylo by tedy vhodnější označovat tento výraz spíše jako possessive form než jako possessive case. Konečně pak z našich úvah vyplývá, že tato possessive form má

¹² O. Jespersen, *A Modern English Grammar VI*, London 1946, str. 325.

¹³ Všimněme si ještě té okolnosti, že slovně samostatné 's by bylo v spisovné angličtině zcela ojedinělým příkladem slova bez elementu samohláskového (a tedy neslabičného) — všechna ostatní pomocná slova jsou v spis. angličtině slabičná a teprve v hovorové řeči svou slabičnost ztrácejí. Lze ovšem připustit možnost, že v starších obdobích angličtiny se tu a tam jevil sklon toto 's slovně osamostatnit. Se sklonem tím jistě souvisela spojení j. *Sejanus his fall*, známá z rna. doby (a objevující se i v některých dnešních nářečích). Avšak se zánikem takových spojení v průběhu dalšího vývoje padá i možnost vykládat toto 's jako slovně samostatnou jednotku.

¹⁴ Stojí za povšimnutí, že Ijiš sám tohoto závěru o deparadigmatisaci t. zv. possessive case ze svých úvah nevyvodil. Z jeho formulace je zřejmé, že tvary na 's považuje i nadále za formy skutečného pádu — patrně právě odtud vyplývá jeho teorie o ekvivalenci suffixového 's s předložkovým of a jeho hodnocení 's jako samostatného slova s pomocným významem. — Podle našeho pojetí je posesivní 's právě tak derivativní příponou, jako jí je také dnes už neposesivní 's v spojeních *at the baker's* a pod. a v typu *St. Paul's* (v obou těchto případech vykládá 's jako odvozovací příponu také Ijiš, viz str. 100 n. uved. díla). Tím se funkce tohoto suffixu ovšem množí, ale bezprostřední kontext vždy správně zprostředkuje jeho význam v dané situaci. Stojí za povšimnutí, že v typu *St. Paul's* bývá v poslední době v písmě apostrof vypouštěn — zřejmě proto, že souvislost s possessive form tu už hodně vyprchala. To platí zvláště v hojně mře také o názvech obchodních domů, j. *Harrod's*, *Woolworth's* atp., kde bývá dnes už napařád psáno bez apostrofu, a jména ta bývají pak leckdy pojímána jako nominativy (srov. R. W. Zandvoort, *A Handbook of English Grammar*, 2. vyd., Groningen 1946, str. 82; též v *English Studies*, Amsterdam, XXVI, 1944).

dnes již povahu v podstatě adjektivní,¹⁵ a její tvarová i významová obdoba s českými dial. posesivními tvary typu *tatínkovo*, *maminčino* se zdá zjištěna nade vší pochybnost.

Nicméně, jak už bylo výše řečeno, je možno konstatovat jistý závažný rozdíl mezi anglickým posesivem typu *father's* a českým nářečním posesivem typu *tatínkovo*. Jak už uvedeno, právě rozbor Iljišových thesí nás k rozpoznání tohoto rozdílu přivádí. Podstatu tohoto rozdílu lze formulovat asi takto: Jak jsme v posledních odstavcích poznali, tvar *father's*, který kdysi byl integrální složkou pádové soustavy svého substantiva, se z této soustavy vyřadil a stojí mimo ni, hodnocen stále zřejměji jako adjektivum. Je ovšem dosud této pádové soustavě poměrně velmi blízký, a to jednak pro svou častou funkční paralelnost (a do jisté míry funkční komplementárnost, takřka variantnost) se spojením *of* plus substantivum, pokládáným od řady badatelů, jistě právem, za složku anglické pádové soustavy, jednak pro svou velkou tvarovou podobnost těm formám, které se v substantivním paradigmatu běžně vyskytují (*father's* — *father*, *fathers*). Dostal se tedy anglický posesivní tvar na své nynější místo v anglické gramatické soustavě působením síly, lze-li tak říci, odstředivé. Naproti tomu v češtině nářeční posesivní tvar *tatínkovo* původně neměl nic společného s paradigmatem svého základu *tatínek* — naopak, patřil (jako je tomu v podstatě dosud ve spisovné češtině) k soustavě svého vlastního, adjektivního paradigmatu. Průběhem vývoje se však — v důsledku svého tvaro-

¹⁵ Tato adjektivnost ovšem dosud nevystupuje všude se stejnou výrazností; je jistě velmi slabě patrna v spojeních jako *a man's blood*, zdá se však, že v některých případech dnes již povaha tvaru na 's je nejen adjektivnější než povaha českého nářečního tvaru *tatínkovo*, ale že dokonce svou adjektivností předčí i čes. spis. adj. *tatínkův*, *-ova*, *-ovo*. Má-li pravdu E. Kruisinga, který popírá existenci plurálové formy posesivního pádu v angličtině (viz jeho *A Handbook of Present-Day English*, 5. vyd., II/2, Groningen 1932, str. 3 pozn., 39, 60 a zvl. 87—88), je třeba tvary psané *girls'*, *brothers'* atp. pokládat za formou i významem totožné s tvary psanými *girl's*, *brother's*. Podle Kruisingy „the attributive genitive does not distinguish number any more than the attributive noun stem“; v tvarech *j. men's*, *children's* není 's podle něho koncovkou gen. pl., ale pouhým výrazem posesivnosti, kterého je tu nutně třeba proto, že se tu forma plurálu od formy singuláru tak oddálila, že je mezi nimi vlastně poměr supletivní (viz str. 8 cit. díla). Má-li Kruisinga pravdu, pak tvar *girl's* označuje posesi beze zřetele k počtu osob, jímž je přivlastňováno (t. j. neznačil by tolik, co čes. *dvětin*, ale blížil by se významem spíše adj. *dvěti*, zachovávaje přitom ovšem významový rys posesivnosti, který čes. adj. *dvěti* chybí). Pro Kruisingův názor mluví i pozorování Jespersenovo, který poznamenává (*Essentials*, str. 138—139), že plurálového possessive case se užívá velmi zřídka u těch slov, kde není tvarově odlišen od poses. pádu singulárového, že však jsou jeho tvary časté v těch spojeních, která „lze pokládat za komposita“, j. *boys' clothes*, *girls' friendships* atp. — všimněme si, že nejpřiléhavější české překlady takových spojení obsahují adjektiva: *chlapecké šaty*, *dvěti přátelství*. Zajímavé jsou i Jespersenovy poznámky o pravopisném rozlišování *a printer's error* — *many printers' errors*, které J. právem označuje za vyumělkované (artificial). Čeština by v obou případech nevhodněji zase přeložila adjektivem (*tiskařský omyl*, *mnoho tiskařských omylů* — resp. *tisková chyba*, *mnoho tiskových chyb*). Ve světle těchto Jespersenových pozorování zní Kruisingovo tvrzení, že v angličtině plurálový possessive case prostě neexistuje, velmi pravděpodobně a také naše these o silném adjektivním zabarvení anglického posesivního tvaru je Jespersenovými poznámkami vydatně podpírána.

vého ustrnutí — zřejmě s paradigmatem substantiva *tatínek* sblížil do té míry, že se nám dnes jeví téměř již jako varianta (ovšem neplnoprávná) jeho genitivu singuláru. Jinými slovy, český nářeční posesivní tvar zakončený na *-ovo/ino* se dostal na své nynější místo v české gramatické soustavě působením síly, kterou by bylo lze nazvat dostředivou. Ještě jinak řečeno, jestliže dnes anglický posesivní tvar na *'s* a český nářeční posesivní tvar na *-ovo/ino* zaujímají v svých mluvnických soustavách místa obdobná, není to obdoba daná nějakou vnitřní příbuzností těchto dvou soustav nebo genetickou obdobou těchto dvou tvarů, nýbrž dospělo se k ní cestami navzájem úplně protichůdnými. *

II

Z právě podané analýzy dnešního stavu vyplývá ovšem otázka, co bylo příčinou, že se české nářeční posesivní adjektivum a starý anglický syntetický genitiv sg. octly v korespondujících místech svých gramatických soustav. Jaké byly hnací síly, jež způsobily onen protichůdný přesun zkoumaných tvarů, který s hlediska pádové soustavy základního substantiva se v angličtině jeví jako odstředivý, v češtině pak jako dostředivý? Pokusíme se tu odpovědět na tuto otázku tím, že tu stručně naznačíme alespoň ty síly, které lze podle našeho soudu pokládat v průběhu vývoje zkoumaných tvarů za nejzávažnější a patrně rozhodující.

Přehlednější je situace v angličtině, a proto ji probereme dříve. Odpověď na naši otázku tu v podstatě, byť jen náznakově, podal opět B. A. Iljiš svým závažným upozorněním, že genitivní koncovka *'s* je dnes „jediný zbytek staré pádové soustavy, který se uchoval v analytické struktuře současného jazyka“, a proto „je podroben přehodnocení (переосмыслению) v souhlase s normami analytického jazykového myšlení.¹⁶ Je třeba si tu uvědomit, o jak důkladnou přestavbu anglické flexe šlo při její změně z typu syntetického v analytický: i když se omezíme jen na produktivní deklinační typy (*a*-kmeny, *ō*-kmeny a *n*-kmeny), najdeme v staré angličtině asi čtyřicet pádových forem, které byly zpravidla zakončeny rozmanitými koncovkami, tehdy ještě živými a běžnými. Veškeré toto bohatství bylo postupně zatlačeno (nehledíme-li na zcela ojedinělé adverbialní a pod. zbytky) systémem pádových forem vybudovaných na základě spojení předložkových, ovšem s jedinou důležitou výjimkou, již se stala právě koncovka gen. sg. *a*-kmenů, *-es*, jejímž pokračováním je novoanglické *'s* (jde opravdu jen o jedinou výjimku, neboť plurálová koncovka *-s* vyjadřuje s dnešního hlediska už pouze číslo substantiva, nikoli jeho pád). Domyslíme-li do důsledků situaci, která se v soustavě anglické substantivní flexe po převládnutí analytičnosti vytvořila, nemůžeme nevidět, jak neudrži-

¹⁶ B. A. Ильиш, Современный английский язык, стр. 100.

telný byl stav, v kterém by vyjadřování pádových vztahů bylo vybudováno na normách řádu analytického a v kterém by přitom jeden z pádů byl i nadále tvořen podle norem zaniklého řádu syntetického, jež byly vládnoucím normám diametrálně protichůdné. V takové situaci je možné jen dvojí řešení: buď náhrada i posledního syntetického pádu opisem analytickým nebo zachování staré syntetické formy, ale s přehodnocením jejího významu — forma pozbude starého významu, z kterého ji vytlačuje tlak systému, a získá zato význam jiný, který není v kolísi s normami vládnoucího analytického řádu. Jak je patrné, byla v angličtině pádová forma se zakončením na 's vzata na milost za tu cenu, že přestala mít funkci pádu (kterou za ni převzalo předložkové spojení *of* plus substantivum) a převzala zato funkci posesivního tvaru, tihnoucího stále zřejměji ke kategorii adjektiv.

Jen mimochodem poznamenejme, že to není v angličtině jediný případ, že se přežila gramatická forma zachová, ovšem za cenu svého významového přehodnocení. Připomeňme tu alespoň archaické adverbium (či už interjekci?) *methinks* „zdá se mi“, které je organickým pokračováním šta. neosobní slovesné vazby *mē þynceþ* (srov. něm. *mir dünkt*). Nehledíme-li k ještě archaičtějšímu *meseems*, je to jediná neosobní vazba, která v angličtině unikla osudu, jež stihl všechny vazby jí podobné, totiž převedení ve vazbu osobní (tak šta. *mē is cealde* > na. *I am cold* „je mi zima“). Zaplatila za to ovšem daň svým obsahovým přehodnocením: nepoznává se už vůbec jako slovesná vazba, tím méně neosobní, a ustrnula v adverbium, které je na nejlepší cestě k tomu, aby se stalo interjekcí. Ani v češtině by nebylo nesnadné takové příklady nalézt: staré duálové tvary *oči, uši* unikly svému osudu při obecné likvidaci duálu jen tím, že se přehodnotily v druhotvary plurálu se specialisovaným významem (že nejde o duál, dokazují spojení *j. má čtyři oči, a ještě nevidí; poslouchaly ho stovky uší* atp.), zatím co ve významu obecném, nespecialisovaném, zastávají plurálovou funkci náležitě tvary *oka, ucha*. Totéž by bylo možno dovést o aoristovém *bych*, které uniklo obecné likvidaci aoristů svým přehodnocením v pomocný výraz kondicionální atd. atd.

Když jsme takto, alespoň v hlavních obrysech, zjistili činitele, kteří vedli k oddálení anglického posesivního tvaru od paradigmatické soustavy substantiva, pokusme se o odpověď na obdobnou otázku, týkající se jižních a západních českých nářečí: Kterí činitelé tu přivedli posesivní adjektivum k formálnímu ustrnutí a nakonec způsobili jeho těsné přiblížení k substantivnímu paradigmatu?

Odpověď na tuto otázku se usnadňuje rozpoznáním, že generalisace tvaru na *-ovo/ino* v uvedených nářečích znamená vlastně úplnou likvidaci jmenné flexe posesivního adjektiva v jejich gramatickém systému (jde ovšem o známé adj. typy *tatínkův, -ova, -ovo*, resp. *maminčín, -a, -o*). Je si přitom třeba uvědomit, že tu jižní a západní nářečí jen dovádějí do důsledků tendenci, která je v češtině zřejmá od samého prvopočátku jejího vývoje, v jehož průběhu lze pozorovat stále usilovnější snahu o odstranění jmeného sklonění posesivního adjektiva. V spis. jazyce se tato tendence uplat-

ňuje poměrně mírně (proniknutím tvarů složených do instr. sg. a do všech nepřímých pádů v pl.), kdežto v češtině lidové bylo její působení mnohem radikálnější. Tak B. Havránek¹⁷ zaznamenává středočeské tvary *myrnářová zahrada, tátovi pole*, na Podřipsku je dokonce doložen i nom. sg. *latinkovej*¹⁸ atd. V pádech nepřímých pronikají ovšem tvary složené mnohem více (obecně známé jsou lid. pražské tvary *Karlového mostu, Karlovému mostu, na Karlovým mostě* atd.).¹⁹ Důvod všech těchto likvidačních kroků byl m. j. také ten, že sklonění jmenné bylo v češtině již na počátku historické doby v postavení přivlastkovém prakticky zlikvidováno (ovšem až na ojedinělá spojení, j. *na bílé dni, svatvečer*, která ustrnula v příslovce, resp. přešla v komposita — i na ně by bylo lze aplikovat, co bylo výše řečeno o zachování přežilé formy za cenu obsahového přehodnocení). Pokud běží o řešení, které bylo zvoleno v nářečích jižních a západních, bude ovšem stěží možno zcela bezpečně říci, která příčina bezprostředně rozhodla o tom, že tato nářečí dala přednost zpovšechnění tvaru na *-ovo/ino* před postupným pronikáním tvarů složených do jmenného paradigmatu. Patrně to byla sémantická blízkost přivlastňovacích adjektiv vůči substantivům, záležející v tom, že tato adjektiva — na rozdíl od adjektivních typů jiných — poukazují zpravidla na určitého jednotlivce (na tuto okolnost mne upozornil I. Poldauf). Ať tomu však bylo jakkoliv, tolik je jisto, že tento jihozápadní vývoj řeší daný úkol (likvidaci jmenných tvarů) způsobem mnohem rychlejším, prostším a účinnějším než vývoj v ostatních nářečích češtiny, o vývoji v jazyce spisovném ani nemluvě. Kdežto totiž ostatní nářečí musí pracně odstraňovat každý jednotlivý pád zvláště, jižní a západní nářečí dosahují zpovšechněním jediné pádové koncovky likvidace celého paradigmatu najednou. Je třeba si uvědomit, že zpovšechněním koncového *-ovo/ino* rázem zanikly všechny protiklady mezi koncovkami uvnitř paradigmatu posesivního adjektiva; v jazykovém systému syntetickém, jehož deklinace se právě o tyto oposice koncovek hlavně opírá, musí se takový zánik oposice koncovek uvnitř paradigmatu nutně projevit jako likvidace tohoto paradigmatu, a tím ovšem i jako likvidace samého posesivního adjektiva, jehož zevšeobecněné zakončení se pak nutně musí přehodnotit v odvozovací suffix. Kmen, který v ustrnulém posesivním tvaru vyvstává, jakmile bylo zakončení *-ovo/ino* zhodnoceno jako přípona odvozovací, je ovšem formálně totožný s kmenem substantiva označujícího majitele (v nejširším slova smyslu) — a tak se ustrnulá posesivní forma sblíží se systémem tvarů tohoto substantiva, s jeho paradigmatem (o tomto sblížení bude ještě dále promluveno podrobněji).

¹⁷ B. Havránek, *Československá vlastivěda III*, str. 149.

¹⁸ Viz O. Hujer, v *Čs. vlastivědě III*, str. 66.

¹⁹ Jak známo, i slovenština likvidovala ve velké většině pádů jmennou flexi posesivních adjektiv, zčásti jinými prostředky než čeština (srov. tvary *otcovho, otcovmu, o otcovom*).

Takové tedy byly — zhruba řečeno — síly, jež dovedly české nářeční posesivní adjektivum k formálnimu ustrnutí a nakonec do těsné blízkosti substantivního paradigmatu.

Přihlédneme-li nyní ještě pozorněji k výsledku obou vývojových procesů, českého nářečního a anglického, nemůže nám ujít ještě hlubší rozdíl v jejich výsledcích. Nebylo by správné pokládat otázku dnešní gramatické hodnoty obou posesivních tvarů, nářečního českého a anglického, za vyřešenou zjištěním, že vývoj v obou jazykových systémech, čistě faktograficky vzato, dospěl k výsledku celkem témuž, totiž k přehodnocení jak anglické pádové koncovky 's, tak zakončení českého nářečního posesiva na *-ovo/ino* v něco, co lze označit jako odvozovací příponu. Nesmíme ztráct se zřetele skutečnost, že vývojový proces byl v obou jazykových společenstvích zásadně odlišný; v angličtině šlo totiž o likvidaci syntetické flexe u jmen vůbec, kdežto v českých dialektech o likvidaci této flexe pouze u jediné, významově přesně vymezené kategorie adjektiv — až na tuto jedinou výjimku zůstává država syntetické flexe v gramatickém systému těchto dialektů nedotčena. A právě z odlišnosti tohoto dvojího vývojového procesu a z odlišnosti pozadí, které tvoří přehodnoceným posesivním tvarům různá povaha gramatického systému v obou jazykových společenstvích, vyplývá také možnost a nutnost přesnější a jemnější diferenční charakterisace obou těchto tvarů. Uvidíme v dalších třech odstavcích, že by ryze faktografické ztotožnění obou posesivních tvarů neprávem setřelo důležitý rozdíl, jež lze zjistit v jejich vnitřní dynamice.

V angličtině, kde syntetická flexe u jmen dokonale vymizela a pole ovládla flexe analytická, vymizely s ní také skutečné pádové koncovky (jak už bylo výše zdůrazněno, plurálové *-s* nesignalisuje pád, nýbrž jen číslo). Je přirozeným důsledkem této situace, že za tohoto stavu věci koncové 's posesivního tvaru prostě ani nemůže být hodnoceno jako pádová koncovka, nýbrž jen jako něco, co se stále zřejměji jeví jako odvozovací přípona. Avšak — a to nesmíme za žádných okolností přehlížet — svým významem má anglický posesivní tvar i nadále k analyticky tvořenému genitivu velmi blízko (proto jsme o něm také mohli — byť s jistými výhradami — hovořit jako o variantě genitivního tvaru, třeba neplnoprávně). Je zřejmé, že je tu význam posesivního tvaru, v němž zřejmě vynívá ještě dost z jeho genitivní minulosti, v jistém rozporu s jeho formou, která už zpřetrhala všechna pouta, kdysi ji vižící k formě pádové soustavy. Snaha urovnat tento rozpor nutně vede k tomu, že i po stránce významové je anglický posesivní tvar stále více oddalován od oblasti substantivního paradigmatu a vklíňován stále pevněji do sféry adjektivní. Že tato vnitřní dynamika posesivních tvarů anglických není jen theoretickou konstrukcí, o tom svědčí spojení známého nám typu *a boy's clothing, a printer's error*, v kterém je adjektivní význam posesivních tvarů již velmi silně patrný.

Naproti tomu v češtině (a to i v jejích jižních a západních nářečích, o která nám tu teď hlavně běží) je vláda syntetické flexe v podstatě naprosto neotřesená a každý pád je tu proto charakterisován zřetelnou koncovkou, stojící v protikladu k pádovým koncovkám ostatním.²⁰ Z této nadvlády synthese pak ovšem vyplývají také jisté důsledky pro vnitřní dynamiku zevšeobecněného nářečního posesiva se zakončením na *-ovo/ino*. Toto posesivum se zřejmě vymklo z kategorie adjektiv, a to jednak proto, že generalisací zakončení *-ovo/ino* byly rázem u něho likvidovány všechny protiklady pádových koncovek pro české adjektivum charakteristické (o tom už byla výše řeč), a pak ovšem i proto, že zevšeobecněním jednotného zakončení ve všech jeho rodech a pádech a obou číslech zanikla gramatická shoda s určovaným jménem, která je pro česká adjektiva (a to i v nářečích) rys zvláště příznačný a obecně platný. Něco z adjektivní minulosti však v tomto posesivním tvaru zůstává i nadále — je to hlavně jeho postavení před určovaným jménem, tak charakteristické pro česká adjektiva v dnešním normálním sdělovacím stylu (a dodejme hned, tak neobvyklé u genitivního neshodného přívlastku). Svým významem se ovšem toto posesivum značně přibližuje flektovanému genitivu: proto jsme i o tomto nářečním českém posesivu mohli — byť *cum grano salis* — hovořit jako o variantě genitivu, ač neplnoprávné. Je tedy i zde jistý rozpor mezi významem posesivního tvaru a jeho formou, dosud zachováající jakési reminiscence adjektivní. Je zajímavé, jak se tento rozpor překonává.

Generalisace zakončení na *-ovo/ino* u našich posesiv nutně vede, jak už tu bylo výše naznačeno, k tomu, že všechny tvary posesiva, původně koncovkami přesně rozlišené podle rodů, pádů a čísel, se nadále pojímají jako tvar jediný, rodově, číselně a pádově uvnitř nediferencovaný. Jeho tvarová podoba s příslušným substantivem (na př. *tatínkovo* — *tatínek*) zase nutně vede k hodnocení koncového *-ovo/ino* jako homogenního elementu příponového, v kterém se už nerozpoznává původní členitost *ov-o/in-o*, která byla zřejmá dotud, dokud posesivní adjektivum vytvářelo celé své paradigma. Při významové blízkosti tvarů genitivu singuláru a ustrnulého posesiva je nasnadě, že tento homogenní příponový element *-ovo/ino* má stále výraznější sklon stát se dubletovou koncovkou gen. sg. pro jeho posesivní funkce, přes všechny potíže slovosledné, s kterými by změna posesivní formy ve variantu substantivního pádu byla spojena. Vidíme tedy, že vnitřní dynamika českého nářečního posesivního tvaru je zcela opačná než vnitřní dynamika, kterou jsme zjistili u posesivního tvaru anglického. Zvláště pozoruhodné pak je, že odlišnost vnitřní dynamiky u obou těchto tvarů je v dokonalé shodě s odlišností procesů, jimiž tyto posesivní tvary ve svých gramatických systémech vznikly. Pamatujeme se,

²⁰ Není třeba ani podotýkat, že někdy může jít o koncovku nulovou (srov. na př. Iljišovy poznámky o nulových suffixech, resp. koncovkách, v cit. díle str. 95).

že jsme s hlediska pádové soustavy základního substantiva označili přesun, který postihl posesivum českých jižních a západních nářečí, jako dostředivý, kdežto přesun, kterému bylo podrobena posesivum anglické, jako odstředivý. Z našich vývodů podaných v těchto posledních třech odstavcích plyne jistě s dostatečnou zřetelností, že i dnešní vnitřní dynamiku anglického posesivního tvaru lze s tohoto hlediska plným právem označit jako odstředivou, vnitřní dynamiku českého nářečního posesiva na *-ovo/jino* naopak jako dostředivou.

III

Zánik flexe u posesivního adjektiva v jižních a západních českých nářečích a problematika tohoto zániku nám vystoupí určitěji a plastičtěji, všimneme-li si širších souvislostí mezi tímto zánikem a jinými jevy, které známe z vývoje češtiny. Bylo upozorněno už výše, že snaha o likvidaci posesivního adjektiva je jen zvláštní variantou jiné, obecnější tendence: snahy o likvidaci jmenných tvarů ve flexi posesivního adjektiva. Poznali jsme již, že při pohledu na věc s tohoto nadřazeného hlediska se vývoj v jižních a západních nářečích jeví jen jako radikální řešení úkolu, jež jiná česká nářečí — a konec konců i jazyk spisovný — řeší rovněž, ovšem prostředky mírnějšími (nejmírněji si přitom ovšem počíná jazyk spisovný). Je to tedy, jak už víme, tendence obecně česká a projevuje se již od samého počátku historického vývoje češtiny. Ale lze jít v hledání širších souvislostí ještě dále. Jistě nechybíme, máme-li za to, že snaha o likvidaci jmenných tvarů u adjektiv posesivních je zase pouze projevem ještě obecnější tendence, která se zřetelně projevuje jak v nářečích, tak v jazyce spisovném (zde ovšem zase mírněji) a která usiluje o likvidaci jmenných tvarů adjektivních vůbec. Není tu třeba znovu uvádět známé skutečnosti svědčící o tom, jak již na počátku historické doby byly jmenné tvary adjektiv v postavení přivlastkovém tvary neživými — udržely se tu, jak víme, jen ve významu adverbialisovaném nebo v kompositech. Je také obecně známo, že i v postavení predikativním se jmenné tvary adjektiv průběhem vývoje jazyka uplatňují stále vzácněji a že v řeči hovorové a v nářečích jsou omezeny už jen „na několik málo případů, kde mají hodnotu téměř adverbialní“²¹, jako na př. *bos, rád, živ* a pod. V některých nářečích dokonce podléhají likvidaci i někteří představitelé těchto nejodolnějších tvarů (srov. podřípské *basej*). Ve světle těchto souvislostí si teprve jasně uvědomujeme, jak posesivní adjektiva poměrně dlouho odolávala — a ve spisovném jazyce vlastně dosud zhruba odolávají — náporu tendence snažící se o jejich likvidaci. Příčinou této odolnosti bylo (po př. ještě je) hlavně to,

---

²¹ O. Hujer, Čs. vlastivěda III, str. 766.

že posesivní adjektiva tvoří poměrně velmi vyhraněnou skupinu mezi určitými adjektivy, jejíž výraznost sémantická (záležející zpravidla v odkazu na určitého jednotlivce, srov. výše str. 180) má také svůj tvarový ekvivalent v zřetelném jednotném suffixovém zakončení *-ův/in*.²² Bylo zřejmě třeba opětovných náporů likvidační tendence, aby i tato pevná bašta neurčitých adjektiv byla ztečena.

Uvnitř neurčitých adjektiv se ovšem utvořily i jiné vyhraněnější skupiny, ale žádná z nich nedosáhla té výraznosti jako skupina posesivní — sveráz těchto druhých skupin je dán spíše jednotou tvaroslovné funkce než jednotou sémantické sounáležitosti. Snad jen skupina druhových číslovek (*paler-ý, desater-ý*) se mohla do jisté míry posesivním blížít svou sémantickou vyhraněností, ale její funkce byla příliš speciální a výskyt jejích členů příliš vzácný na to, aby se byla mohla stát významným střediskem odporu — proto také velmi brzy ztratila i neurčitý nominativ, a kde se v jejím paradigmatu jmenné tvary udržují, jsou zřetelně poznamenány archaic-ky tímto zabarvením.

Zajímavější jsou skupiny adjektiv deverbativních, hlavně obou participií minulých. Povšimněme si napřed přičestí *l*-ového. Jeho tvary představují dnes jedinou skupinu neurčitých adjektiv, která zachovala jmenné tvary zcela nedotčeny, ovšem za tu cenu, že je přehodnotila v tvary slovesné. Tak na př. spojím *nesl jsem* už se nechápe, jak tomu bylo v počátcích jeho existence, jako „jsem nesší“, ale jako „portabam“. Jinými slovy, tvar *nesl jsem* se už hodnotí jako celek zcela tak jako tvar verba finita, ovšem opisný. Zeslovesnění *l*-ového participia se projevuje i v tom, že pozbylo flexe — z celého paradigmatu zbyly jen tvary nom. sg. a pl. všech rodů — a pak tím, že právě k němu, nikoli k pomocnému slovesu, přistupuje slovesná zápornka *ne-* (tedy *nenesl jsem*, nikoli — jak bylo ještě v stč. — *nejsem nesl*). Teprve sekundárně, zpodstatněním těchto *l*-ových slovesných tvarů, vznikají pro ně opět úplná paradigmata (na př. nom. *chlubil*, gen. *chlubila* atd., pl. *chlubilové!*); viz i známá příjmení j. *Kvapil*, *Zdráhal* atp.). Pokud *l*-ové přičestí zůstalo plnoprávným adjektivem, vypoјilo se ze slovesného systému, osamostatnilo se významově a vyměnilo ovšem jmennou formu za složenou (srov. *umělý, zdařilý* — taková adjektiva přirozeně mají úplnou flexi). Někdy je i fonémové složení takových adjektiv už tak odlišné od fonémové skladby slovesného základu, že neodborník stěží vytuší někdejší souvislosti významové i tvarové (viz adj. *otrlý, nevrlý*). — Jak je patrné, vyřešila si deverbativní adjektiva na *-l* problém likvidace jmenných tvarů velmi originálně: vedle obvyklého řešení převodem k flexi složené (jež bylo zvoleno jen v poměrně malém počtu případů) bylo tu vydatně použito řešení záležejícího ve významovém přehodnocení tvarů formálně nezměněných. Došlo tu k deadjektivisaci těchto předavých jmen a k jejich důslednému vřadění do systému určitých tvarů slovesných.

Poněkud jiný byl vývoj jiného deverbativního adjektiva, totiž přičestí minulého trpného (typy *nesen, bit*). Toto přičestí si přes svou formální příslušnost k systému slovesných tvarů zřejmě zachovalo mnohem více ze své adjektivní povahy a zřejmě

²² Není bez zajímavosti, že právě koncovka nom. sg. (a neživotného akus. sg.) *-ův* se zdá vůbec nejodolnější vůči pronikání tvarů složených: podpípské *talínkovéj* je zřejmě zvláštní případ vývoje — pokud se jinak koncové *-ův* mění, resp. nahrazuje, nastupuje za ně buď tvar na *-ůu*, podepřený tvarem gen. pl., který má ovšem silné posesivní asociace, nebo tvar na *-ůj/uj*, opírající se o posesivní zájmena *můj, tvůj* (srov. B. *Havránek*, Čs. vlastivěda III, str. 148). Ženské zakončení na *-in* se zdá méně odolné než mužské *-ův*, snad proto, že nebylo tak sverázné (chyběla mu v poměru k nepřímým pádům alternace samohlásky, která je tak příznačná pro mužské *-ův*, alternující s *-ov*).

nebylo ani zdaleka tak bezvýhradně zeslovesněno jako přičestí *l-ové*. Spojení *j. jsem bit* Čech nehodnotí jako verbum finitum takového typu *j. lat. ferior* nebo *caedor*, ale vskutku jako dvojčlenné vyjádření toho, že mluvčí prožívá jistý stav, jehož vyjádřením je deverbativní adjektivum *bit*.²³ O tom, že existuje opravdu zřetelný rozdíl mezi přičestím minulým trpným a jeho činným protějškem, svědčí zajímavě především to, že slovesná záporka *ne-* uvnitř složeného slovesného tvaru zásadně nepřistupuje k přičestí trpnému, nýbrž k pomocnému slovesu (pozorujeme dobře rozdíl *nejsem bit* — *nenesl jsem*), a pak i ta okolnost, že v 3. os. sg. i pl. passivního tvaru, jehož jádrem je přičestí min. trpné, nelze v češtině vynechat pomocné sloveso, kdežto v tvarech 3. sg. i pl. aktivního minulého času, jehož jádro tvoří přičestí *l-ové* a jehož tvoření je s tvarem passiva naprosto paralelní, by bylo takové sloveso archaickou nadbytečností (srov. rozdíl *on je pochválen* — *on pochválil*). S teorií o tom, že si trpné přičestí uchovalo do značné míry svůj adjektivní ráz, je v plné shodě ta skutečnost, že přes formální příslušnost tohoto participia k systému slovesnému pronikají v něm stále více — hlavně ovšem zase v nářečích — tvary složené (na př. *dům je zapřenej*, *cesta je rozbitá*, *pole je posečený*); to je zase rys *l-ového* přičestí zcela cizí. V spisovném jazyce tu pronikají složené formy pomaleji — vedle samozřejmě konservativnosti, přirozené u mluvnického systému spisovného jazyka, tu patrně působí zpomalující vlivem i pevnější vědomí, normativní mluvnicí stále oživované, o formální příslušnosti trpného přičestí v jeho jmenné formě k systému slovesných tvarů.²⁴

Několik málo dochovaných zbytků někdejšího participia přítomného trpného, *j. vědomý, známý* (jen tak), nemá už s dnešního hlediska žádné souvislosti se systémem slovesných tvarů. Jde tu o prostá deverbativní adjektiva, která hospodaří se svými jmennými a složenými tvary docela obdobně jako adjektiva původní: jmenné tvary bývají jen v postavení doplňkovém, a i tam jsou na ústupu, hlavně ovšem v řeči lidové (tu je již běžně: *toho si nejsem vědomej, tímhle von je známej* atp.).

Svým původem se hlásí k deverbativním adjektivům také oba přechodníky se svými složenými tvary (*nesa* — *nesoucí*, *nes* — *nesší*). S dnešního hlediska je však pouto mezi oběma tvary, původně k sobě patřícími, již zcela rozvázáno, takže vztah mezi přechodníkem *nesa* a partic. adjektivem *nesoucí* nijak nepřipomíná poměr jmenného a složeného tvaru slovesného. To platí ještě vyšší měrou o vztahu tvarů *nes* a *nesší*, jež oba jsou nco*to* i ve spisovném jazyce už naprostými archaizy. Tím — a ovšem také zánikem dávných vazeb *j. jsem nesa* a pod. — přestal pro spisovné přechodníky problém jmenného tvaru a problém jeho likvidace sám sebou existovat. Tím méně může mít tento problém nějaký význam pro řeč hovorovou nebo lidovou, kde přechodníky, jak je obecně známo, zmizely, až na ustrnulé tvary, tihnoucí zpravidla k významu adverbialnímu (*chtě nechtě*), po případech předložkovému (*vyjma, vyjímajíc*).

²³ Tato skutečnost pravděpodobně souvisí s tím, že české opisné passivum zdůrazňuje daleko více stav podmíněný, který je dějem zasahován, než sám děj. Snad právě proto je v češtině, jejíž verbum finitum má obvykle značnou dějovou dynamičnost, passivní vyjadřování tak málo oblíbeno.

²⁴ Skutečnost, že jmenný tvar neutra trpného přičestí jeví mimořádnou odolnost, a to dokonce i v řeči lidové (srov. *máme už vymláčeno, je už vyprodáno, ještě není otevřeno*), lze snad vysvětlit jeho formálním přichýlením k jmenným formám substantivisovaných adjektivních neuter, které jsou i v lidové řeči (právě pro svou substantivisaci) velmi běžné, srov. *dnes je horko; máte už volno?* atp. — mnohá taková substantiva se ovšem dnes hodnotí už adverbialně. Je zajímavé, že doplní-li v takových lidových větách substantivum, k němuž se adj. tvar jmenný v neutru stojící významově vztahuje, ustoupí jmenný tvar automaticky složenému: *obilí už máme vymláčeny, zboží je už vyprodány* atd.

Pokusili jsme se v tomto úseku svého článku zjistit, třebaže jen letmou probírkou, jaký je dnešní stav jmenných adjektivních tvarů u nejnámějších kategorií těch neurčitých adjektiv, která si čeština přinesla do svého samostatného života z období své prehistorie. Doložili jsme tu na jistém počtu zajímavých příkladů, jak se opravdu ve všech probíraných adjektivních kategoriích projevuje obecná tendence směřující k likvidaci jmenných tvarů adjektivních. Tato tendence je ovšem věc z vývoje češtiny dávno známá; snad se nám tu však podařilo poukázat na věc, jež podle našeho názoru nebyla ještě sdostatek zdůrazněna — na rozmanitost prostředků, kterých tato tendence v jazyce využívá, aby došla svého cíle. Nepracuje vždy prostým vytlačováním tvarů jmenného tvarem složeným. Někdy prostě jednotlivé jmenné výrazy izoluje²⁵ od jejich domovského systému a převede je do jiné gramatické kategorie (do adverbii nebo do jmenných komposit). Jindy bývalé jmenné výrazy zůstanou více nebo méně pevnou formální skupinou, ale tato skupina se jako celek gramaticky přehodnotí v jinou kategorii (v přechodníky nebo dokonce v tvary verba finita, jak ukázal rozbor přičestí *l*-ových). Nejzajímavější je však jistě postup jižních a západních českých nářečí, z kterého jsme zde vyšli — tato nářečí generalisací jediného zakončení (a to zakončení jmenného!) pro celé paradigma posesivních adjektiv dosahují s nenápadností až rafinovanou faktického zrušení celého tohoto adjektivního druhu a jeho inventář převádějí, jak bylo výše dovozeno, do nejtěsnější blízkosti paradigmatu substantivního.

Měli jsme zde příležitost sledovat, jak je v češtině různými prostředky a s různých stran, s větší nebo menší rychlostí a s větším nebo menším úsilím, ale vždy důsledně a soustavně nahlodávána a postupně likvidována existence velkého komplexu gramatické soustavy, totiž jmenných tvarů adjektivních. Postupná likvidace těchto tvarů je jistě velmi názorným a poučným dokladem toho, jak i v případech, které jsme tu sledovali, se „přechod od jedné kvality jazyka ke druhé kvalitě nedál (a neděje, J. V.) násilným zvratem, okamžitým rozbitím starého a vybudováním nového, nýbrž postupným a dlouho trvajícím hromaděním prvků nové kvality, nové struktury jazyka, postupným odumíráním prvků staré kvality.“²⁶

IV

Úkol jazykovědce není ovšem skončen konstatováním, že jistý vývojový proces v jazyce existuje — je jeho povinností pátrat také po příčinách tohoto procesu. Můžeme dát odpověď na otázku, jaké důvody vedou k likvidaci jmenných adjektivních tvarů v češtině?

²⁵ Na důležitost izolace jako příčiny jazykových změn poukázal klasičky jasně již J. Gebauer v Příruční mluvnici jazyka českého, Praha 1900 (v 3. vyd., pořízeném Fr. Trávníčkem, v Praze 1925, v. na str. 429 n.).

²⁶ J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, Svoboda, Praha 1950, str. 26.

Odpovědět na tuto otázku v plném jejím dosahu nebude asi snadné a nemůžeme se zde o to pokoušet. Můžeme však poukázat na to, co se nám jeví s velkou pravděpodobností jako jedna z hlavních příčin celého likvidačního procesu, do jehož hlavních fází jsme tu měli příležitost nahlédnout.

Ustupuje-li během jazykového vývoje jedna tvaroslovná (po př. syntaktická nebo lexikální) forma formě druhé, tvarově i významově s ní příbuzné, znamená to nepochybně, že forma nastupující přejímá funkce až dosud zastávané formou ustupující. Poněvadž však obě formy již vedle sebe zpravidla nějakou dobu bez nesnází existovaly, musila mít každá z nich původně svou vlastní funkci, své vlastní opodstatnění.²⁷ Lze tedy míti za to, že slovanské adjektivum určité a neurčité byly původně významově navzájem diferencovány, ale že později tento jejich významový rozdíl byl setřen nebo pozbyl důležitosti, což mohlo přirozeně vést k tendenci usilující o likvidaci jednoho z nich. Je to, co víme z prehistorie češtiny, v souhlasu s touto domněnkou? Zdá se, že na tuto otázku můžeme odpovědět kladně.

Obecně se uznává, že vznik psl. složených forem adjektivních byl motivován úsilím o vyjádření určenosti substantiva, o které se dané adjektivum opíralo (odtud stsl. *dobryjъ rabъ ѿ ѣσθλός δοῦλος* na rozdíl od *dobrъ rabъ ѣσθλός δοῦλος*)²⁸. Na obdobném základě vznikla také dvojtitost adjektivních tvarů, kterou známe z litevštiny (*gerasis v̄yras* [ten] dobrý muž — *ḡeras v̄yras* dobrý muž) a v germánštině (srovn. got. *sa blinda sunus* [ten] slepý syn — *blinds sunus* slepý syn).²⁹ Zřejmě se tu tyto tři ide. skupiny pokusily o to, aby zavedly do svých jazykových soustav protiklad určenosti a neurčenosti substantiv, vyjadřovaný ovšem rozdíly tvarů adjektivních. Kdežto však v litevštině se zvolený prostředek udržel až do doby dnešní, v germánštině a ve slovanštině — alespoň v její západní a východní skupině — brzy pozbyl na významu. V germánštině se tak stalo proto, že jako vhodnější prostředek k vyjadřování určenosti a neurčenosti vznikly oba členy, určitý od pg. kořene **pa-*, neurčitý od pg. kořene **ain-*. Tak se stalo, že oba adjektivní tvary, slabě skloňovaný i silně skloňovaný, se octly v nebezpečí, že se stanou skutečnými synonymy, a jevila se potřeba najít pro příznakového člena této dvojice, t. j. pro tvar slabé flexe, nové existenční oprávnění. Bylo nalezeno v tom, že slabý tvar se stal v podstatě dubletou tvaru silného, jež zastupuje v jistých slovosledných situacích, aby se zabránilo kakofonii (tak dodnes v něm., srov. *gutem Vater* — *dem guten*

²⁷ Srov. obecně uznávanou linguistickou zásadu o neexistenci opravdových synonym v jazyce — kdykoli se opravdová synonyma v jazyce vyskytla, vedlo to rychle buď ke ztrátě jednoho z nich nebo — a to mnohem častěji — ke vzájemné funkční diferenciaci obou členů synonymní dvojice.

²⁸ Srov. na př. *K. H. Meyer*, *Historische Grammatik der russischen Sprache I*, Bonn 1923, str. 157. — Proti tomu však viz výklad Ant. Dostála v našem sborníku str. 110 n.

²⁹ Srov. *A. Leskien*, *Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch*, Heidelberg 1919, str. 164 n. — Pro germánštinu viz na př. *R. Loewe*, *Germanische Sprachwissenschaft II*, 3. vyd., Berlín-Lipsko 1918, str. 46 n.

Vater; v angličtině byl problém řešen podobně — později se stal bezpředmětným, když splynula slabá adjektiva se silnými v důsledku dalekosáhlých redukcí nepřízvučných koncových slabik). V slovanštině, alespoň v západní a východní, byla situace ještě o něco složitější.

Víme z dějin češtiny, ruštiny a polštiny, že tyto jazyky nejen nevyužily možnosti vyjadřovat určenost substantiva na adjektivu je-určujícím, ale že si vůbec nevytvořily žádného gramatického prostředku pro rozlišování určenosti a neurčenosti. Tento protiklad v gramatickém systému jejich jazyků prostě chybí, a pokud je nutno určenost nebo neurčenost někdy přece jen vyjádřit, používají tyto jazyky k tomu cíli prostředků sekundárních (zájmen, neurčitých číslovek a pod., nebo prostě kontextu).³⁰ Tím se ovšem — stejně jako v germánštině — octly oba tvary, určitý i neurčitý, v nebezpečí synonymisace, a byla tedy pocítována nutnost najít pro jednoho z obou členů dvojice (pro člena příznakového) nové existenční oprávnění. Přitom je zajímavé, že jako bezpříznakový člen dvojice se tu od počátku projevovat tvar složený, nikoli jmenný, jak bychom očekávali analogii podle němčiny. Důvody tohoto vývoje, na první pohled překvapujícího, byly asi hlavně dva. Předně si tvar složený zřejmě brzy vynutil uplatnění v postavení přívlastkovém, v kterém je adjektivum spojeno se substantivem nejtěsněji, a vytlačil tvar jmenný — ostatně v plném souhlase s původním neurčitým významem tohoto tvaru — do postavení predikativního, v kterém je vztah adjektiva k substantivu nutně volnější (už proto, že mezi nimi zpravidla stojí verbum finitum, po př. spona, nebo alespoň předěl vymezující navzájem podmět a přísudek). Za druhé — a to je asi ještě závažnější důvod — syntetické jazyky tíhnou přirozeně k co nejzřetelnějšímu formálnímu rozlišení slovních kategorií, a tak s povděkem využívají příležitosti k zřetelnému odlišení substantiv od adjektiv, kterou jim nabízí dosazení složeného tvaru za základní, bezpříznakovou formu adjektiva. (V germánských jazycích byla zřejmě situace jiná. Předně tu tvar silný mohl stát jak v atributivním, tak i v predikativním postavení, takže si získal proti tvaru slabému, omezenému jen na postavení atributivní — a to ještě jen za zvláštních podmínek — nesporně mnohem závažnější posici v systému. Za druhé pak germánské jazyky, tíhnoucí pomalu, ale jistě k přestavbě své mluvnické soustavy ve smyslu analytickém, nekladly tak velký důraz na tvarovou diferenciaci substantiv a adjektiv, jako tomu bylo v jazycích slovanských.)

Tak se stalo, že tvar jmenný se v češtině, ruštině a polštině octl v málo

---

³⁰ Možností vyjadřovat určenost nebo neurčenost substantiva dvojicí adjektivních tvarů využila zato staroslověnština, srbocharvátština a slovinština. S tím jistě souvisí i životnost posesivních adjektiv v srbocharvátštině, projevující se na př. vytvořením poses. zájmenového typu *njegov, -a, -o, njezin, -a, -o*. Také v nové bulharštině se rozlišuje mezi určeností a neurčeností substantiv, ale nikoli prostředky zděděnými z psl., nýbrž novými, které si bulharština vytvořila až během svého vývoje.

záviděníhodném postavení příznakového člena slovní dvojice ohrožené synonymisací, který si proto musí hledat v jazyce nové existenční oprávnění. Toto oprávnění se jmennému tvaru podařilo nalézt v ruštině, kde utvořil jádro nové slovní kategorie, zvané od ruských gramatiků „категория состояния“.³¹ Naproti tomu ani v polštině ani v češtině se taková kategorie neutvořila a jmenné tvary jsou v obou těchto jazycích na generálním ústupu (výše v tomto článku jsme měli možnost sledovat formy, které jsou v češtině pro tento ústup charakteristické).

Není bez zajímavosti, že v spisovné češtině se projevují náznaky ještě jednoho pokusu, jak zajistit jmenným tvarům alespoň v některých spojeních nové existenční zdůvodnění. Fr. Trávníček upozorňuje, že „některých jmenných tvarů se užívá o osobách jen tenkrát, vyjadřují-li vlastnost dočasnou, přechodnou“³² (dočasný, přechodný stav)..., takže lze často jmenný přísudek nahradit slovesným“.³³ Jako příklady uveďme vazby *býti blízek smrti* (= blížiti se smrti), *býti hoden důvěry* (= zasloužiti si důvěru) atp. Je to ovšem řešení jen částečné a stěžl zastaví natrvalo obecnou likvidaci jmenného tvaru. Hovorová a lidová čeština takových vazeb nezná, a to nejen proto, že tyto vazby patří vyššímu slohu, než lidová a hovorová čeština snese, ale jistě také proto, že tyto „vysoké vazby“ jsou stavěny nominálně a odporují tak základnímu zaměření české větné stavby přednostně slovesnému.³⁴

Jsmo si vědomi, že tento článek nemohl vyčerpat veškerou problematiku českých posesivních adjektiv, zvláště ne jejich historického vývoje. Chtěl jen poukázat na ty závažné rysy českých posesiv, které srovnáním s anglickou paralelou zvláště jasně vystupují. Historická perspektiva, načrtnutá zde jen v nejzákladnějších svých obrysech, chce hlavně podnitit zájem odborníků o důkladnější průzkum tohoto mimořádně zajímavého úseku jak české mluvnické soustavy, tak jejího vývoje.³⁵

---

³¹ Srov. B. V. Виноградов, Русский язык (Грамматическое учение о слове), Moskva-Leningrad 1947, str. 399—421. — Protože tak ruština důsledně přikázala přivlastkové postavení adjektivních ve tvarech složených, je zajímavé povšimnout si, jak se v tomto postavení chovají posesivní adjektiva na *-ov/in*, jediná významnější zbytková kategorie někdejších neurčitých adjektiv, která může stát v přivlastkovém postavení. Sice se v něm ještě udržují, ale podle E. Bernekera (Russische Grammatik, 2. vyd., Berlin-Lipsko 1920, str. 93) v hovorové řeči valem mizí (,„sind...entschieden im Schwinden begriffen“) a nahrazují se běžné gen. vlastnickým.

³² Proložení Trávníčkovo.

³³ Fr. Trávníček, Mluvnice spisovné češtiny II, Praha 1949, str. 481.

³⁴ Snad právě pro tuto svou nechuť k nominálnímu vyjadřování nevytvořila čeština svou „kategorii sostojanija“ (zajímavé poznámky o postojí češtiny k vytvoření této kategorie lze najít v *Foldaufově* Mluvnici současné angličtiny I, Praha 1951, str. 182 n.). Jisté je, že ruská kategorie stavu, představující přechodný útvar mezi jménem a slovesem a zachovávací tak i ve funkci predikativní hodně ze své nominální povahy, pozoruhodně harmonuje s ruskou oblibou nominálních vazeb uvnitř věty. — Poldauf na uvedeném místě řeší, a to negativně, také otázku, má-li angličtina svou kategorii stavů. Jinak na věc nahlíží *Iliš* (Современный английский язык, str. 145—148) a L. O. Pipast (К вопросу о категории состояния в английском языке, Иностранные языки в школе, 1951, č. 6, str. 13—23). Zdá se, že ruští badatelé jsou tu blíž pravdě; nicméně není tu místa na podrobnější rozbor otázky, která s naším hlavním thematem přímo nesouvisí (týká se výrazů j. *asleep*, *afraid* a pod.). Snad bude možno se k ní vrátit jindy.

³⁵ Až po vysázení tohoto článku vyšly podnětné vývoody Fr. Kopečného o významu krátkých tvarů adjektivních (Slavia 22; 1953, str. 557 n.)